

Charakterystyka dzieci w wieku szkolnym z upośledzeniem w stopniu lekkim

Pojęcie "upośledzenie umysłowe" jest bardzo szerokie zarówno ze względu na zróżnicowanie stopnia upośledzenia umysłowego, które obejmuje, jak i ze względu na zaburzenie sprawności motorycznej, zaburzenie zachowania się, motywacji, emocjonalności i dysfunkcje, jakie mu towarzyszą. Upośledzenie umysłowe odnosi się, więc nie tylko do sfery poznawczej człowieka, ale obejmuje całą jego osobowość. Obok terminu "upośledzenie umysłowe" używa się również określeń "niedorozwój umysłowy", "osłabienie sprawności psychicznej" lub "oligofrenia" (greckie : oligos - mało , phen – umysł).

Według L. Korzeniowskiego „, oligofrenią, czyli niedorozwojem umysłowym, nazywamy wrodzone oraz istniejące od wczesnego dzieciństwa obniżenie zdolności rozwoju intelektualnego, uniemożliwiające lub opóźniające naukę szkolną”.

W perspektywie pedagogicznej upośledzenie umysłowe jest rozpatrywane z punktu widzenia możliwości uczenia się danej osoby.

J. Sowa proponuje definicję upośledzenia umysłowego jako „stan obniżonej sprawności umysłowej w stosunku do stanu normalnego, charakteryzujący się niedorozwojem lub zaburzeniami procesów percepcyjnych, uwagi, pamięci i myślenia w wyniku procesów patologicznych”.

Rozpoznanie upośledzeń we wczesnym dzieciństwie i organizacja pomocy terapeutyczno - pedagogicznej jest niezmiernie istotna ze względu na to, że wczesne rozpoznanie:

- zapewnienia skuteczniejszą terapię;
- umożliwi celowe działanie rewalidacyjne w okresie szczególnej podatności organizmu dziecka na formy korekcji i kompensacji;
- umożliwi działanie profilaktyczne, to jest ochronę przed pogłębieniem stanu upośledzenia na skutek wadliwego prowadzenia dziecka;
- umożliwi maksymalny rozwój dziecka w okresie szczególnie ważnym dla jego rozwoju;
- wczesna pomoc zapobiega w wielu przypadkach konieczność późniejszego skierowania dziecka do szkół i zakładów specjalnych i powiększa szanse pozostawienia go w rodzinie, czyli w najkorzystniejszym środowisku wychowawczym.

Stopień niepełnosprawności umysłowej danej osoby określa się na podstawie badań psychologicznych przeprowadzonych przy pomocy testów inteligencji. Stanowią one określone zadania o wzrastającym stopniu trudności. Mają na celu zbadanie i poznanie przebiegu procesów umysłowych u osób badanych. Uzyskany wynik wskazuje na stopień upośledzenia umysłowego.

Od 1968 r. obowiązuje opublikowana przez Światową Organizację Zdrowia czterostopniowa klasyfikacja upośledzenia umysłowego oparta na ilorazie inteligencji (IQ). Wyróżniono cztery stopnie upośledzenia umysłowego:

- lekki niedorozwój umysłowy o ilorazie inteligencji 52- 67;
- umiarkowany niedorozwój umysłowy o ilorazie inteligencji 36- 51;
- znaczny niedorozwój umysłowy o ilorazie inteligencji 20- 35;
- głęboki niedorozwój umysłowy o ilorazie inteligencji 0- 19;

Jeżeli chodzi o etiologię upośledzenia umysłowego, wymienia się dwie grupy czynników:

1. Pierwsza grupa obejmuje czynniki dziedziczne (genetyczne i endogenne), działające w okresie przed zapłodnieniem (w komórkach rozrodczych rodziców lub odległych przodków).

2. Do drugiej grupy zalicza się czynniki środowiskowe (egzogenne) działające na zarodek, płód oraz w pierwszych latach życia dziecka.

Wśród tej grupy rozróżnia się:

- czynniki wrodzone – działające w życiu płodowym osobnika
- czynniki nabyte – działające w pierwszych latach życia

Upośledzenie umysłowe charakteryzuje zwolnione tempo i mała ruchliwość procesów intelektualnych. Jego globalny charakter zaznacza się w sferze działania, uczuć, woli, a nie tylko w sferze intelektu.

Upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim jest najłagodniejszą formą oligofrenii.

„Dzieci upośledzone w stopniu lekkim nie różnią się na ogół od swoich rówieśników wyglądem zewnętrznym. Przy bliższej obserwacji można jednak zauważyć u nich nieznaczny brak harmonii w rozwoju oraz pewną słabość fizyczną. Mogą również występować anomalie, które nie są konieczne związane z upośledzeniem umysłowym, jak: zez, albinizm, oczopląs, tiki, gotyckie podniebienie. Bardziej wyraźne w zakresie motoryki, brak precyzyjności, ruchy są niezborne”. Najbardziej typowym objawem upośledzenia umysłowego w stopniu lekkim jest odchylenie od normy w rozwoju umysłowym, a szczególnie dotyczy to funkcji spostrzegania, myślenia, pamięci, orientacji społecznej, uczeniu się.

Pomimo na ogół poprawnego działania narządów zmysłowych, spostrzeganie u dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym jest spowolnione i nieadekwatne, zawężony jest również jego zakres. Zaburzenia w spostrzeganiu wiążą się ze słabo rozwiniętą funkcją syntezy i analizy. Stąd osłabiony jest u tych osób proces różnicowania barw, spostrzegania odrębnych przedmiotów, powiązania elementów w całość.

Myślenie ma charakter konkretno - obrazowy i sytuacyjny. Dzieci mają na tyle dostateczną uwagę i dobrą pamięć mechaniczną, że opanowują stosunkowo bogate słownictwo. Trudności w uczeniu się dzieci spowodowane są także różnorodnymi fragmentarycznymi deficytami rozwojowymi i dodatkowymi zaburzeniami procesów psychicznych. W czynności zapamiętywania dzieci te wymagają więcej powtórzeń wzbogaconych urozmaiconym materiałem poglądowym. Potrzebują częstego wzmacniania poprzez zachętę, pochwałę oraz odpowiedniego rozłożenia w czasie materiału nauczania.

Za typowe objawy upośledzenia umysłowego w stopniu lekkim uważa się szablonowość, a nawet bezwład myślenia, duże trudności w zakresie przyswajania i tworzenia pojęć abstrakcyjnych oraz wszelkich uogólnień. Proces myślenia polega na kojarzeniu wyobrażeń - konkretów, ma więc charakter konkretno - obrazowy i sytuacyjny. Konsekwencją czego jest ograniczenie wyuczalności upośledzonych umysłowo, którzy z trudem przyswajają pojęcia i reguły, zwłaszcza matematyczne czy gramatyczne, ale także społeczne, moralne, estetyczne. Z trudem wnioskujeją, a więc nie umieją rozwiązywać zadań, szczególnie nowych i o treści teoretycznej.

Badania procesu myślenia uczniów z upośledzeniem w stopniu lekkim wykazały, że przy rozwiązywaniu nowych zadań dzieci te zawsze próbują zastosować dawny, znany schemat. Dla tych dzieci dużą trudnością jest przejście od zadań wymagających myślenia do zadań, których rozwiązanie wymaga zmiany dawnego sposobu myślenia na nowy jeszcze nieznan.

Trudności w logicznym myśleniu i abstrahowaniu powodują, że dzieci te potrafią podać poprawnie tylko definicje pojęć konkretnych. Nie potrafią natomiast podać poprawnych definicji pojęć abstrakcyjnych, jak również znaczenia pojęć na poziomie uogólnionym i zdolności wnioskowania indukcyjnego oraz wnioskowania przez analogię.

Niski poziom rozwoju mowy sprawia, że upośledzeni umysłowo swoje myśli wyrażają w sposób rozwlekły, używając często wyrazów w niewłaściwy sposób, bez zrozumienia ich pełnego znaczenia. Analizując ich wypowiedzi można zauważyć, że nie trzymają się głównej myśli, lecz robią często dygresje, że spotykają się w nich zdania będące zaprzeczeniem zdań uprzednio wypowiedzianych.

Nie rozumieją znaczenia wielu słów, zwłaszcza symbolizujących przedmioty oraz bardzo złożone i skomplikowane zjawiska. Mają często trudności w wyrażaniu swoich myśli i rozumieniu wypowiedzi innych osób. Często nie potrafią wykryć istotnych różnic i podobieństw między przedmiotami, co powoduje u nich trudności w wydawaniu sądów i wyciągania wniosków.

U dzieci upośledzonych w stopniu lekkim występuje zwolnione tempo i mała ruchliwość procesów intelektualnych. Globalny charakter upośledzenia zaznacza się w sferze działania, uczuć, woli, a nie tylko w sferze intelektu. Stąd dzieci te charakteryzuje słaba zdolność panowania nad sobą, sztywność poglądów i zachowań, przy równocześnie słabym immunitecie psychicznym i dużej podatności na sugestie.

Badania struktury inteligencji i niektórych uzdolnień dzieci upośledzonych umysłowo prowadzą do następujących wniosków:

- dzieci upośledzone w stopniu lekkim nie posiadają typowego, specyficznego profilu inteligencji, gdyż struktura jej ujawnia skład zróżnicowany w poszczególnych przypadkach indywidualnych badań (wg skali Wechslera);
- dzieci upośledzone umysłowo wyróżniają się obniżonym rozwojem pojęć liczbowych i niższą sprawnością umysłową w rozwiązywaniu operacji rachunkowych;
- dokonywanie analizy, klasyfikowanie rzeczy i zjawisk, a także wykrywanie różnic i podobieństw stanowi dla upośledzonych umysłowo zadanie trudne, na co może mieć również wpływ – słabsza u nich percepcja wzrokowa kształtów geometrycznych.

Jak wykazały badania A. Sikory dzieci lekko upośledzone umysłowo (od 16 do 18 lat) w zakresie wnioskowania indukcyjnego odpowiadają 8 - letnim dzieciom z normą intelektualną. W zakresie wnioskowania przez analogię dochodzą do poziomu uczniów IV klasy szkoły podstawowej. Najłatwiej wnioskuje na konkretnym materiale nawiązującym do codziennych, prostych sytuacji życia. Dzieci te zdolne są do wykonywania podstawowych operacji szeregowania, klasyfikowania, działań matematycznych, ale pod warunkiem, że odnoszą się one do przedmiotów, a nie do treści ujętych w zadaniach.

Zdolność wnioskowania na podstawie podanych przesłanek pojawia się u dzieci o obniżonej sprawności umysłowej później niż u dzieci w normie intelektualnej i rozwija się w sposób nierównomierny w poszczególnych rodzajach wnioskowania.

We wnioskowaniu dzieci o obniżonej sprawności umysłowej zaznacza się silnie konkretyzm ich myślenia. Dzieci te cechuje słaba zdolność wzniesienia do myślenia bardziej abstrakcyjnego. Często łączą one treść podanych im przesłanek z konkretną osobą, przedmiotem lub całą sytuacją. Bardzo słabo uświadamiają sobie podczas wnioskowania związek, jaki zachodzi między wnioskiem a przesłankami. Świadomość takiego związku pojawia się jedynie wówczas, gdy zadania mają prostą, nieskomplikowaną treść.

Na ogół dzieci te są znacznie ograniczone w dziedzinie przeżywania uczuć wyższych, a więc społecznych, moralnych, patriotycznych. Potrzeby ich determinowane są głównie przez rozwiniętą sferę popędową, słabo kontrolowaną. W stosunku do siebie dzieci upośledzone umysłowo są mało krytyczne, oceniają siebie najczęściej jako wyjątkowo zdolne, popularne, albo też lekceważą swoje braki i specjalną sytuację społeczną. Niektóre jednak dzieci cierpią z powodu swego ograniczenia, popadają w poczucie małowartościowości i zniechęcenia albo buntują się i stają się agresywne wobec otoczenia.

Orientacja osób z lekkim upośledzeniem umysłowym jest w miarę prawidłowa w stosunku do osób, miejsca i czasu, w którym przebywają. Trudności w orientowaniu występują dopiero wtedy, gdy znajdują się w nowym środowisku, gdy sytuacja się zmienia, przede wszystkim gdy staje się bardziej złożona.

U jednostek upośledzonych w stopniu lekkim występuje brak samodzielności i inicjatywy w działaniu. Konsekwencją tego jest powtarzanie przez nich tego, co już znają z jednoczesnym unikaniem mówienia o, tym, co nowe i nieznanne. Brak pomysłowości sprawia, że niejednokrotnie nie są oni zdolni do zorganizowania sobie pracy tak, by jej efekty były jak

najlepsze przy możliwie najmniejszym nakładzie sił i czasu. Proste prace i zupełnie mechaniczne, nie wymagające żadnej pomysłowości prace mogą być przez nich wykonane bardzo dobrze.. Podczas pracy wymagają jednak zawsze kontroli, ponieważ często przerywają, gdy pojawia się jakaś trudność, której nie są w stanie usunąć. Oprócz tego wymagają bodźca do pracy, który należy częściej stosować niż w stosunku do dzieci w normie intelektualnej.

Powyższe sytuacje są wynikiem zaburzonego funkcjonowania sfery poznawczej, gdyż u dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym „zakres ich uwagi jest zwężony, odwracają one szybko uwagę od wykonywanej czynności na nowe i przypadkowe bodźce, które pojawiły się w ich otoczeniu; uwaga ich jest chwiejna i rozproszona, a zainteresowanie powierzchowne i skierowane na przedmioty oraz czynności typowe dla młodszego wieku”.

Odnosi się to również do spostrzeżeń tych dzieci, z reguły niedokładnych i nie ujmujących elementów istotnych spośród mniej ważnych, a także pomijających związki i stosunki, jakie zachodzą pomiędzy elementami spostrzeganych całości. Słabo więc rozpoznają związki logiczne wiążące się w sensowną całość, gdyż nie dysponują odpowiednim zasobem wyobrażeń ułatwiającym prawidłowe rozumienie sytuacji, zwłaszcza gdy treści poznawane operują symbolami lub wymagają logicznego myślenia .

Ponadto często nie rozumieją bardziej skomplikowanych zjawisk i sytuacji trudnych, których nie potrafią rozwiązać. Z reguły nie podejmują działań z własnej inicjatywy, lecz starają się naśladować innych. W rozwiązywaniu swoich problemów nie potrafią wykorzystać własnego doświadczenia, lecz najczęściej stosują metodę prób i błędów. W ich działaniu brak jest planowości, inwencji i samodzielności. Często podejmują działania pod wpływem aktualnego nastroju, emocji, nie przewidując dokładnie skutków swoich decyzji. W sferze emocjonalnej charakteryzują się niezrównoważeniem emocjonalnym.

Pod względem cech charakterologicznych jednostki upośledzone umysłowo są też bardzo zróżnicowane. Można wśród nich wyodrębnić dwie grupy:

- nadmiernie pobudliwych, u których istnieje przewaga procesów pobudzenia nad hamowaniem,
- zahamowanych, u których przeważają procesy hamowania nad pobudzeniem.

Z powyższego wnioskować można, że reakcje jednostek upośledzonych umysłowo mogą być często nieadekwatne do siły bodźca. U jednostek nadpobudliwych nawet bardzo słaby bodziec może wywołać bardzo silną reakcję, a u zahamowanych bardzo silny bodziec wywołuje w tempie zwolnionym słabą reakcję.

Dodatkowymi objawami oligofrenii mogą być anomalie w budowie głowy, twarzy, dysproporcje ciała oraz zaburzenia wzroku, słuchu i innych zmysłów.

Niezależnie od całej różnorodności charakterologicznej jednostek upośledzonych w stopniu lekkim, można zaobserwować pewne cechy wspólne. Należą do nich:

- niedostateczna umiejętność panowania nad sobą i zaspokajania pragnień i potrzeb;
- niedostatecznie przemyślane postępowanie;
- pewna impulsywność, łatwe uleganie wpływom;
- skłonność do naśladownictwa;

Najbardziej jednak charakterystyczne dla lekkiego stopnia upośledzenia umysłowego są następujące cechy :

- upośledzenie wyższych form działalności poznawczej;
- bardziej lub mniej zadowolające myślenie konkretne;
- stosunkowo dobrze zachowana sfera emocjonalna;
- ograniczona możliwość kierowania swoim postępowaniem.

Ze względu na wyżej wymienione cechy, dzieci o lekkim stopniu upośledzenia umysłowego w niepomyślnych warunkach i przy braku dostatecznej opieki łatwo ulegają złym wpływom.

Jednocześnie przy prawidłowym wychowaniu mogą opanować nieskomplikowane zawody, przystosować się do wymagań środowiska społecznego i wymagań życia praktycznego.

Literatura:

1. Z. Sękowska, Pedagogika specjalna. Zarys, PWN, Warszawa, 1985
2. J. Sowa, Pedagogika specjalna w zarysie, Wyd. Oświatowe FOSZE, Rzeszów, 1997
3. W. Dykcik, Pedagogika specjalna, Wyd. Naukowe UAM, Poznań, 1998
4. O. Lipkowski, Pedagogika specjalna. Zarys, PWN, Łódź, 1981
5. I. Borecka, S. Wontorowska- Roter, Biblioterapia w edukacji dziecka niepełnosprawnego intelektualnie, UNUS, Wałbrzych, 2003
6. H. Borzyszkowska, Wybrane zagadnienia z metodyki nauczania upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, Wyd. UG, Gdańsk, 1989
7. J. Wyczęsany, Pedagogika specjalna upośledzonych umysłowo, Impuls, Kraków, 1998
8. A. Sikora, Wnioskowanie logiczne u dzieci szkolnych, PZWSz, Warszawa, 1966
9. A. Lewicki (red.), Psychologia kliniczna, PWN, Warszawa, 1972